

Lysias 18 og den athenske amnesti af 403/2 f.Kr.¹

af Lene Rubinstein

1. Kort om den athenske amnesti af 403/2

Efter afslutningen på De Tredivte Tyranners rædselsregimente, der efterfulgte Athens kapitulation i Den Peloponnesiske Krig, og efter en blodig borgerkrig, der førte til demokratiets genindførelse, vedtog athenerne at indføre amnesti i forbindelse med en fredsslutning mellem oligarker og demokrater i 403/2. Amnestien beskyttede både de borgere, der havde kæmpet for genindførelsen af den demokratiske forfatning, og de borgere, der havde været tilhængere af en oligarkisk styreform. Der kan ikke herske megen tvivl om, at amnestien blev indført med det formål at undgå en situation, hvor et egentligt retsopgør kunne føre til en ny opblussen af de interne stridigheder og voldshandlinger mellem demokrater og oligarker. Amnestien medførte, at langt de fleste athenere, der havde deltaget aktivt i bystatens styre under de to på hinanden følgende oligarkiske juntaer, De Tredivte og De Ti, hverken kunne retsforfølges eller straffes for de handlinger, de havde begået før Eukleides' archontat, der markerede borgerkrigens afslutning i 403/2. Eftersom begge fraktioner var omfattet af amnestiforordningen, medførte den ligeledes, at de athenere, der som tilhængere af den demokratiske modstandsbevægelse havde deltaget i krigshandlinger mod deres egen by og medborgere, ikke behøvede at frygte et retligt efterspil.

De eneste, der ikke var omfattet af amnestien, var de allerøverste ledere af de to oligarkiske regimer, De Tredivte selv og De Ti, samt embedskollegierne De Ti i Piræus og Ellevemændene. De sidstnævnte havde været ansvarlige for administrationen af Athens fængsel og for henrettelsen af arrestanter uden forudgående rettergang. Men selv disse individer kunne få del i amnestiens beskyttelse, hvis de indvilligede i at aflægge regnskab for deres embedsførelse for Folkedomstolen. Vi ved, at mindst én af De Tredivte valgte denne udvej: Lysias 12 blev holdt af Lysias personligt som anklage-tale mod Eratosthenes, der uden tvivl havde tilhørt den mest moderate fløj af det

1. Det er en stor glæde at være med til at hylde Gorm og takke ham for hans store indsats gennem årene. Han har bidraget mere end de fleste til at sikre vore fags fremtid i Danmark og til at give glæden ved dem videre til de næste generationer.

oligarkiske regime. Skønt vi ikke kender sagens udfald, må det i sig selv betragtes som signifikant, at Eratosthenes havde tillid nok til domstolene og sine medborgere til at vælge denne procedure frem for at forlade Athen og bosætte sig i den oligarkiske enklave, der som led i fredsaftalen mellem de to fraktioner var blevet oprettet i Eleusis. Eratosthenes' valg støtter i nogen grad athenernes egen fremstilling af amnestien som en ubetinget succes på trods af en kort periode med fornyede voldshandlinger i 401/0. Det er ligeledes bemærkelsesværdigt, at selv forfattere, der hørte til blandt de skarpeste kritikere af Athen og dets demokrati, erklærede sig enige i denne vurdering.²

Netop fordi den athenske amnesti i det store hele ser ud til at have muliggjort en holdbar fred mellem Athens to politiske fraktioner, kan det ikke undre, at den har været genstand for adskillige moderne diskussioner, ikke mindst i løbet af det tyvende århundrede. Men mens der er bred enighed om, at amnestien var en væsentlig årsag til, at det lykkedes athenerne at nå til en varig bilæggelse af deres interne konflikt, er der også områder, hvor der hersker en del uenighed og tvivl blandt moderne forskere.

Et af de væsentligste spørgsmål, som stadig diskuteres, vedrører amnestiens omfang. Nogle forskere antager, at amnestien kun gjaldt handlinger, der var blevet begået under selve oligarkiet, dvs. i perioden fra demokratiets afskaffelse i 404 til borgerkrigens afslutning og demokratiets genindførelse i 403/2. Ifølge denne opfattelse forhindrede amnestien ikke, at folk kunne drages til ansvar for handlinger, de havde begået *før* De Tredives magtovertagelse. Derimod er andre forskere af den opfattelse, at amnestien omfattede hele perioden før Eukleides' archontat. Med andre ord: Ingen kunne retsforfølges for nogen handling begået under demokratiet fra 410 til 404, under det kortvarige oligarkiske regime, De Firehundrede, i 411/0, eller under det demokrati, der havde hersket indtil det oligarkiske kup i 411.

Den første antagelse, nemlig at amnestien kun omfattede perioden fra demokratiets afskaffelse i 404 til borgerkrigens afslutning, støtter sig først og fremmest på to kilder: Isokrates 16 *Om hestespandet* (Περὶ τοῦ ζεύγους) og Lysias 18 *Om konfiskationen af Nikias' brors formue, Epilogos* (Περὶ τοῦ δημεύσεως <τῶν> τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ ἐπίλογος). Begge retstaler angår tilsyneladende handlinger, der fandt sted før 404. Isokrates 16 vedrører en strid om et hestespand, som den berømte og berygtede general og ærkeforræder Alkibiades angiveligt havde tilranet sig fra en af sine medborgere allerede i 416. Det antages som regel, at sagen først kom for en domstol omkring

2. Se især Xenophon *Hellenika* 2.4.43, ?Aristoteles *Athenaion Politeia* 40.2-4.

tyve år senere, hvor den forurettede part sagsøgte Alkibiades' søn og arving, Alkibiades Alkibiadou, med krav om erstatning. Den omstændighed, at den unge Alkibiades tilsyneladende ikke forsøgte at forhindre sagen i at komme for retten ved at påberåbe sig amnestien, er af nogle historikere blevet tolket som bevis på, at amnestien ikke omfattede perioden før demokratiets afskaffelse. Andre forskere har anvendt talen til at understøtte den antagelse, at amnestiens forbud kun omfattede offentlige processer, og at privatprocesser ikke var omfattet af restriktioner overhovedet, uanset om de vedrørte stridigheder, der var opstået før eller under det oligarkiske regime.³

Hvad angår Lysias 18, hersker der ligeledes bred enighed om, at talen vedrører et forhold, der går helt tilbage til perioden inden demokratiets afskaffelse, måske oven i købet til perioden før det oligarkiske kup i 411. Det antages normalt, at talen blev holdt i en offentlig konfiskationsproces, og at sagen drejede sig om ejendom, der havde tilhørt talers far, Eukrates, som var omkommet i 405/4 (§ 5).⁴ Så vidt det er muligt at slutte ud fra talers argumentation, hævdede anklageren, Poliochos, da også, at den omstridte ejendom skulle tilfalde den athenske stat som følge af en forbrydelse begået før Eukleides' archontat (§ 19). Taler selv forsøger ikke at gendrive anklagerens påstand

3. Se f. eks. Loening (1987: 130-137).

4. De fleste forskere har formodet, at Eukrates var blevet dømt til døden under De Tredives, og at han var blandt de generaler og taxiarcher, der blev angivet umiddelbart inden De Tredives magtovertagelse men først dømt, efter at De Tredives var kommet til magten (se f. eks. Hansen (1975: 86)). Denne formodning bygger udelukkende på en oplysning i Suda 3069 Ἀπεστιν: ἀντὶ τοῦ ἀφέστηκεν Ἀριστοφάνης· ἀπεστιν ἐπὶ Θράκης φυλάττων Εὐκράτη. οὗτος ἦν στρατηγὸς Ἀθηναίων, ὁ καλούμενος Στύγας, δωροδόκος καὶ προδότης, ὃς ἀπώλετο ὑπὸ τῶν λ'. οἱ δὲ ὡς πίων κώνειον. ἀκόνιτον δέ. Der er flere grunde til at forholde sig skeptisk over for denne oplysning. For det første forveksles Nikias' bror Eukrates med Eukrates af Melite, som var general i 432, og som havde tilnavnet Styppax. For det andet er det påfaldende, at taler i Lysias 18 ikke udtrykkeligt omtaler sin far som et af ofrene for De Tredives udrensninger. Dette ville ellers have været et glimrende indicium på hans fars ubrydelige loyalitet over for det demokratiske styre, som taler i øvrigt gør sig så store anstrengelser for at fremhæve. I stedet hævder han, at skønt hans far var blevet opfordret til at tage del i oligarkiet, havde han afslået tilbuddet, og "foretrak at dø under sin indsats for jeres frelse frem for at være vidne til, at murene blev revet ned og flåden overgivet til fjenden og I, det menige folk, gjort til slaver" (μᾶλλον εἴλετο πρᾶττων ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ἀπολέσθαι ἢ ἐπιδείν <τὰ> τείχη καθαιρούμενα καὶ τὰς ναῦς τοῖς πολεμίοις παραδιδόμενας καὶ τὸ ὑμέτερον πλῆθος καταδεδουλωμένον. (Denne og alle øvrige oversættelser er mine egne.)) Den mest logiske fortolkning af denne passage er, at Eukrates, som var blevet udnævnt til general efter det athenske nederlag ved Aigos Potamoi, havde fortsat Athens desperate militære indsats, som ser ud til ikke mindst at have været et forsøg på at sikre kornforsyningerne til den nu belejrede by, og at han var faldet under udøvelsen af sit hverv. Se også Isokrates 18.59-62, hvor en tidligere trierarch omtaler sit bidrag til netop denne indsats. Hen imod slutningen af talen nævner taler både de slægtninge, der var faldet i krigen, og dem, der var blevet henrettet under De Tredives, men han gør det ikke klart, hvilken kategori hans far tilhørte. Blass' argumenter (1887: 525 n. 2) er ikke overbevisende: Han tager ikke højde for, at Eukrates kan være faldet i kamp.

om, at en forbrydelse havde fundet sted. Hans taktik består først og fremmest i at fremhæve, at hans far, Eukrates, hans farbror, Nikias, og Nikias' søn Nikeratos alle havde vist deres demokratiske sindelag, og at nogle af hans slægtninge var døde i kampen for Athen og dets demokrati. Af denne grund, hævder taler, ville det være både forkert og uretfærdigt at konfiskere formuen fra ham og resten af hans familie (§ 8).

I det følgende vil jeg argumentere for at det er usandsynligt, at Eukrates inden sin død var blevet dømt for en forbrydelse, som han havde begået inden demokratiets fald, og at Lysias 18 skulle dreje sig om eksekveringen af en sådan dom. Hvis det forudsættes, at Lysias 18 vedrører en forbrydelse begået af Eukrates, må det derfor antages, at forbrydelsen endnu ikke var blevet påtalt før hans død i 405 eller 404, og at Eukrates først var blevet anklaget og dømt posthumt *efter* 403/2. Dermed må man konkludere, *enten* at amnestien ikke forbød påtale af forbrydelser begået før demokratiets afskaffelse i 404, *eller* at athenerne ikke altid overholdt amnestiens bestemmelser.

Der er imidlertid en tredje mulighed, nemlig at sagen formelt set ikke drejede sig om eksekveringen af en dom, der var blevet fældet over Eukrates. Her vil jeg diskutere en hypotese, der første gang blev fremsat af Thalheim (1901: 199). Ifølge Thalheim udsprang konfiskationsprocessen af en dom afsagt før 405/4 over talers onkel Diognetos, Nikias' og Eukrates' bror, som ser ud til at have været familiens sorte får. Thalheim selv angiver ikke de nærmere grunde til sin formodning om, at det var Diognetos' formue, der stod på spil: Han nøjes med at foreslå en ændring af talers titel til *Κατὰ Πολιόχου περὶ τῶν Διογνήτου ἐπίλογος*.

Hvis Thalheim har ret i sin antagelse, kan man konkludere, at taler, som Eukrates' efterkommer og arving, ikke var hovedpart i konfiskationsprocessen. I stedet må han have optrådt som medtaler, *synegoros*, for sin fætter Diomnestos (§ 21), der højst sandsynligt var Diognetos' søn. Hvis Lysias 18 er blevet holdt som en supplerende tale, en *synegoria*, kan dette forklare dels den omstændighed, at talen hverken indeholder *prooimion* eller sagsfremstilling, dels at den overleverede tekst er påfaldende kort.

2. Eukrates, Patrokleides' dekret af 405 og den athenske amnesti af 403/2

Eukrates tilhørte den kreds af athenere, der var blevet indblandet i de to store religiøse skandaler, som opskræmte athenerne i 415: Profaneringen af de Eleusinske Mysterier og det omfattende hærværk mod byens Hermesstatuer. Eukrates var, sammen med adskillige medlemmer af sin familie, blevet angivet og arresteret som en af dem, der

havde deltaget i hærværket. Da det viste sig, at anklagen var falsk, blev han og de andre arrestanter omgående løsladt.⁵ Der forlyder i kilderne intet om nogen genoptagelse af sagen mod de mænd, der var blevet løsladt i denne anledning, og der er god grund til at formode, at de blev betragtet som fuldstændigt rensede for anklagen. Hvis det antages, at konfiskationsprocessen i Lysias 18 udsprang af en forbrydelse begået af Eukrates, må det derfor dreje sig om en dom, der var blevet afsagt i en anden straffeprocess.

Nogle forskere har antaget, at Eukrates var blevet dømt for korrupsion i forbindelse med et embede som general, han muligvis bestred i 412/1.⁶ Ikke desto mindre kan man roligt udelukke den mulighed, at det var en sådan dom, der gav anledning til konfiskationsprocessen i Lysias 18. Selv hvis man forudsætter (1) at Nikias' bror Eukrates beklædte et militært embede i 412/1, og (2) at han i denne forbindelse var blevet anklaget og dømt for korrupsion, ville en udestående straf herfor ikke kunne eksekveres efter 405. For i dette år, efter katastrofen ved Aigos Potamoi, vedtog den athenske folkeforsamling et dekret fremsat af Patrokleides, der slog en streg over samtlige bødestrafte, som var blevet pålagt for offentlige forseelser og endnu ikke betalt. Samtidig ophævede dekretet de atimistraffe, der var blevet pålagt i perioden inden Kallias' archontat (406/5). Ifølge dekretet, der citeres i Andokides 1.77-79, var Patrokleides' amnesti gældende for alle undtagen de personer, der var blevet dømt for mord eller forsøg på at indføre tyranni, samt dem, der havde deltaget i det oligarkiske styre under De Firehundrede, og som var flygtet og nu levede i eksil. Endvidere er det sandsynligt, at borgere, der var flygtet og blevet dømt *in absentia* for medvirken i profaneringen af mysterierne eller i Hermokopideaffæren, heller ikke var beskyttet af amnestien.

Hvis Eukrates var blevet dømt før Kallias' archontat for en forbrydelse begået i 412/1 eller i perioden derefter, betød Patrokleides' dekret, at straffen bortfaldt. Og vi ved med sikkerhed, at han i 405 ikke blev betragtet som statsskyldner som følge af en ubetalt bøde. Eftersom han blev valgt til strateg-embedet i dette år, kan han ikke have været *atimos* men må på dette tidspunkt have været i besiddelse af samtlige borgerret-

5. Andokides 1.47, 59, Thukydides 6.60.4.

6. En militærleder ved navn Eukrates omtales i Aristophanes *Lysistrate* 103: Han var angiveligt aktiv i det thrakiske område. Se f. eks. Davies (1971: 404), Develin (1989: 158). Henderson (1987: 79-80) og Heftner (2001: 18-20) har med rette påpeget, at identifikationen af Eukrates er usikker. Navnet var overordentlig almindeligt, og der foreligger ikke noget velbelagt patronym eller demotikon for den Eukrates, der omtales i forbindelse med athenske militære aktiviteter i 412.

tigheder. Hvis man fortsat fastholder, at konfiskationsprocessen i Lysias 18 drejede sig om eksekveringen af en straf, som Eukrates var ifaldet, før han blev valgt som general i 405, må det antages, at athenerne var villige til at tilsidesætte bestemmelserne i Patrokleides' dekret og dermed til at ophæve også denne amnesti.

Tilbage står kun den mulighed, at Eukrates var blevet suspenderet og dømt for en forseelse, han havde begået i forbindelse med sit hverv som general i 405 umiddelbart inden De Tredives magtovertagelse. Der er kun ringe sandsynlighed for, at dette var tilfældet. Der gives kun to mulige fortolkninger af talers omtale af sin far. Enten var Eukrates faldet i løbet af den allersidste fase af krigen inden Athens endelige kapitulation og dermed ikke suspenderet fra sit embede (se note 4), eller også var han blevet dømt til døden under De Tredives. Hvis det sidste er tilfældet, medførte amnestiforordningen af 403/2, at dommen over ham måtte betragtes som ugyldig, for det var kun domme afsagt af demokratiske domstole inden demokratiets fald, der fortsat skulle stå ved magt.⁷

3. Diognetos, Patrokleides' dekret af 405 og den athenske amnesti af 403/2

Selvom vor viden om Nikias' anden bror, Diognetos, er yderst begrænset, fremgår det klart af Lysias 18, at Diognetos havde levet i eksil i en længere periode, og at han først vendte tilbage til Athen efter byens kapitulation. Selvom taler ikke udtrykkeligt siger, at Diognetos var blevet dømt ved en demokratisk domstol, kan dette ikke desto mindre udledes af de oplysninger, han faktisk giver. I § 9 siger han, at Diognetos var gået i eksil, "fordi han var blevet bagvasket af sykofanter". Det er meget muligt, at Diognetos var flygtet fra Athen af frygt for en retssag, allerede inden hans sag var kommet for en domstol, men heraf kan man ikke slutte, at hans anklagere lod sagen falde. I forbindelse med anklager for alvorlige forbrydelser var det normal athensk praksis at gennemføre sagen og fælde dom over den anklagede *in absentia*.⁸ At Diognetos' eksil ikke var frivilligt fremgår endvidere af det faktum, at hans tilbagevenden til Athen fandt sted på grundlag af den fredsaftale, der var blevet indgået mellem Sparta og Athen i marts 404,

7. Denne paragraf citeres både i Andokides 1.87 og i Demosthenes 24.56: Τὰς δίκας καὶ τὰς διαίτας, ὅσαι ἐγένοντο ἐπὶ τοῖς νόμοις ἐν δημοκρατουμένη τῇ πόλει, κυρίας εἶναι. Men i Demosthenes 24.56 citeres også den følgende paragraf: Ὅποσα δ' ἐπὶ τῶν τριάκοντα ἐπράχθη ἢ δίκη ἐδικάσθη, ἢ ἰδία ἢ δημοσία, ἄκυρα εἶναι.

8. Se f. eks. Hansen (1975) katalog nr. 3, 4, 10, 11, 12, 13-42 (undtagen 28 og 37), 64.

og som foreskrev, at athenerne skulle tillade borgere, der levede i landflygtighed, at vende hjem.⁹ Det kan endvidere ikke udelukkes, at Diognetos tilladelse til at vende hjem blev udstedt senere endnu, dvs. efter at De Tredivte var kommet til magten. Taler hævder, at Diognetos efter sin hjemkomst "føjte mere vrede mod dem, der havde forbrudt sig mod det athenske folk end taknemmelighed over for dem, der havde været ansvarlige for hans tilbagevenden".¹⁰ Dette kunne tyde på, at det var det oligarkiske regime, der havde truffet beslutningen om, at Diognetos kunne vende tilbage uden at frygte en mulig eksekvering af den gamle dom.

Desværre er det umuligt at fastslå, hvilken forbrydelse Diognetos var dømt for. I Andokides 1.15 nævnes en Diognetos blandt en række personer, der var blevet angivet for at deltage i profaneringen af de Eleusinske mysterier, og som alle, på nær to, flygtede fra Athen, inden retssagerne fandt sted. Alle flygtningene blev dømt til døden *in absentia*. Det er muligt, at denne Diognetos var identisk med Nikias' bror, men da Andokides ikke nævner hans patronym eller demotikon, kan hans identitet ikke fastslås med sikkerhed.

En anden mulighed er, at Diognetos havde deltaget i det oligarkiske styre under De Firehundrede, og at han var gået i eksil efter dette regimes fald. I § 9 fremhæves det af taler, at Diognetos i sin landflygtighed hverken deltog i felttog mod Athen eller sluttede sig til spartanerne i på deres militære base i Dekeleia. Dette kunne måske tjene som et indicium på, at dommen over Diognetos først var blevet afsagt efter oprettelsen af den spartanske base i 413, selvom MacDowell påpeger (1962: 75), at taler henviser til Diognetos' opførsel under hele sit eksil og ikke kun til tiden umiddelbart efter, at han havde forladt Athen.

9. Xenophon 2.2.20, Andokides 3.11-12, Plutarch *Lysander* 14.4.

10. Lysias 18.9: ἀλλ' εἰς τοῦτ' ἀρετῆς ἦλθεν ὥστε μᾶλλον ὠργίζετο τοῖς εἰς ὑμᾶς ἡμαρτηκόσι ἢ τοῖς αὐτῶ τῆς καθόδου αἰτίοις γεγενημένοις <χάριν ἦδει>.

Endelig er der den mulighed, at Diognetos er identisk med den Diognetos, der omtales som *hierosylos* ('tempelrøver') i Eupolis' komedie *Demoi* fr. 92.114-117.¹¹ I femte århundrede straffedes *hierosylia* med døden, og i nogle tilfælde yderligere med formuekonfiskation og forbud mod at begrave den dømte i athensk jord, på linje med landsforræderi.¹²

Uanset hvilken forbrydelse Diognetos var blevet dømt for, kan det slås fast, at han var undtaget fra bestemmelserne i Patrokleides' dekret. Dekretet omfattede netop *ikke* borgere, der som han var gået i eksil for at undgå eksekveringen af en dom. Hvis dommen over Diognetos havde omfattet ikke blot en bøde eller formuekonfiskation men også dødsstraf, må det ligeledes formodes, at i hvert fald dødsstraffen var blevet annulleret i forbindelse med Diognetos' tilbagevenden til Athen. Selvom vores kilder ikke indeholder nogen detaljerede oplysninger om en generel amnesti i forbindelse med hjemkaldelsen af landflygtige borgere i 404, giver en sådan hjemkaldelse kun mening, hvis de hjemvendte kunne føle sig sikre på, at eventuelle dødsstraffe ikke ville blive eksekveret.

Men efter oligarkiets fald og demokratiets genindførelse kan der udmærket være opstået fornyet tvivl om Diognetos' situation, og dette kunne have alvorlige konsekvenser ikke blot for Diognetos selv, men også for hans søn, talers fætter Diomnestos. Ganske vist forbød amnestien af 403/2 enhver form for tiltale for forbrydelser begået under det oligarkiske styre – og muligvis hele perioden før Eukleides' archontat, hvilket betød, at der ikke kunne rejses nye anklager mod Diognetos. Men samtidig foreskrev amnestien som nævnt, at alle domme, der tidligere var blevet afsagt ved de demokratiske domstole, fortsat skulle stå ved magt. Medens denne bestemmelse efter al sandsynlighed ikke gjaldt for de domme, der var blevet annulleret som følge af Patrokleides' dekret, åbnede den en mulighed for den fortolkning, at andre domme,

11. Det vides ikke med sikkerhed, hvornår *Demoi* blev opført. *Terminus post quem* er 418 (slaget ved Mantinea, som omtales i fr. 99) og *terminus ante quem* Eupolis' død i 411. Storey (2003: 169) finder det usandsynligt, at Diognetos her kan være den samme som Nikias' bror, fordi Diognetos bliver omtalt i komedien som *νεώτερος*. Ifølge Storey passer dette adjektiv ikke til Nikias' bror, som ved komediens opførelse formodentlig var i slutningen af trediveerne. Ikke desto mindre fremgår det af komedien, at den der omtalte Diognetos havde beklædt hvervet som en af Ellevemændene "engang", ὅς ποτ' ἦν τῶν ἑνδεκ[α]. Eftersom athenske embeder kun kunne beklædes af mænd, der var over tredive, må Diognetos nødvendigvis have været ældre, og Storey's argument må derfor forkastes. Storey's øvrige begrundelser for at afvise identifikationen bygger først og fremmest på den usikre antagelse, at Nikias' bror var den samme som den Diognetos, der blev dømt i forbindelse med mysterieskandalen.

12. Xenophon *Hellenika* 1.7.22; se også Isokrates 20.6, Xenophon *Memorabilia* 1.2.62, Lykourgos 1.65.

deriblandt dommen over Diognetos, stadig skulle betragtes som gældende og derfor eksekveres.

4. Mellem brødre: Eukrates' og Diognetos' ejendom og den athenske stat

Den hypotese, at det i denne sag ikke var Eukrates' men derimod Diognetos' formue, der stod på spil, kan underbygges yderligere af § 4. Efter at have omtalt sin berømte onkel Nikias, indleder taler en kort beretning om sin fars meritter på følgende måde: "Eukrates, som var Nikias bror og min far, demonstrerede klart de loyale følelser, som han nærrede over for jeres folk, efter at det sidste søslag havde fundet sted."¹³ Det lyder her, som om taler nævner sin far for første gang. Hans formulering er vanskeligt foreneligt med den antagelse, at Lysias 18 udgør afslutningen på et længere indlæg, som taler skulle have holdt, og som skulle have indeholdt et længere og mere detaljeret forsvar for Eukrates. Derimod giver formuleringen i § 4 god mening, hvis man antager, at Lysias 18 er blevet holdt som en *synegoria*, hvori taler søgte at støtte Diogeitons søn ved hjælp af sin fremstilling af resten af familiens trofasthed over for det athenske folk.

Ydermere er det påfaldende, at når taler endelig omtaler Diognetos i § 9, sker dette pludseligt og uden nogen form for præsentation – her får man klart det indtryk, at dommerne formodes allerede at vide, hvem Diognetos er og måske også, hvad han var blevet beskyldt for at have begået.¹⁴ Igen giver dette god mening, hvis man forudsætter, at Lysias 18 som helhed er et indlæg, der følger op på og supplerer en tale, der allerede havde diskuteret Diognetos og hans handlinger mere indgående. At Lysias 18 tilsyneladende begynder meget brat med ordene "Tænk nu over ..." (*ἐνθυμήθητε τοίνυν*) er fuldt ud foreneligt med denne hypotese. Demosthenes 26, der blev holdt som en *synegoria* af

13. Lysias 18.4: *Εὐκράτης τοίνυν, ἀδελφὸς μὲν ὢν ἐκείνου, πατὴρ δ' ἐμός, ἤδη τῆς τελευταίας ναυμαχίας γεγενημένης φανερὰν ἐπεδείξατο τὴν εὐνοίαν ἣν εἶχε περὶ τὸ πλῆθος τὸ ὑμέτερον*

14. Lysias 18.9: *καὶ μὲν δὴ, ὧ ἄνδρες δικασταί, καὶ Διόγνητος διαβληθεὶς μὲν ὑπὸ τῶν συκοφαντῶν φεύγων ᾤχετο, μετ' ὀλίγων δὲ τῶν ἐκπεπτωκότων οὐτ' ἐπὶ τὴν πόλιν ἐστρατεύσατο οὐτ' εἰς Δεκέλειαν ἀφίκετο*. ("Hvad mere er, dommere, så gik Diognetos i eksil, efter at han var blevet bagvasket af sykofanter, og han var blandt de få flygtninge, der hverken deltog i militære aktioner mod byen eller drog til Dekeleia.")

en medanklager i en større offentlig proces, begynder mindst ligeså abrupt og, nøjagtigt ligesom Lysias 18, med partiklen *τοίνυν*.¹⁵

Hvis Lysias 18 drejer sig om en dom afsagt over Diognetos, snarere end om en forbrydelse begået af Eukrates i den ellefte time inden demokratiets fald i 404, står vi imidlertid tilbage med to væsentlige spørgsmål:

1. Hvorfor giver taler gentagne gange det indtryk, at han selv risikerer at miste sin formue, hvis dommerne giver anklageren, Poliochos, medhold?¹⁶
2. Hvorfor var dommen ikke blevet eksekveret umiddelbart, efter at Diognetos havde forladt Athen og var gået i eksil?

Et muligt svar på begge spørgsmål kan være, at Diognetos og Eukrates, uvist af hvilken grund, havde valgt ikke at dele deres fædrearv. I § 21 siger taler udtrykkeligt, at han selv, hans bror og hans fætter Diomnestos alle tre afholder liturgier og betaler *eisphora* på grundlag af én enkelt husstand, *ἐκ μιᾶς οἰκίας*. Den omstændighed, at Diognetos og Eukrates havde besluttet sig for fælles ejerskab efter deres fars død, kan have vanskeliggjort eksekveringen af Diognetos' straf, simpelthen fordi det i praksis var umuligt at afgøre, hvilken del af ejendommen der tilhørte Diognetos og dermed skulle tilfalde den athenske stat, og hvad der tilhørte Eukrates.

I moderne diskussioner af athenske statsskyldnere – og af kreditorers rettigheder generelt – er denne komplikation kun sjældent genstand for opmærksomhed. Ikke desto mindre er de to brødres beslutning om at fortsætte med fælles ejerskab af deres arv på ingen måde enestående. Vi finder andre eksempler på tilsvarende arrangementer, f.eks. i Lysias 17.3-4, [Demosthenes] 44.10, 17-18 og Aischines 1.102-103. I Lysias 32.4 hører vi om en endnu mere raffineret model: Efter deres fars død valgte de to brødre, Diogeiton og Diodotos, at fortsætte med fælles ejerskab af deres fars faste ejendom, mens de delte resten af arven, den 'usynlige' del, mellem sig. Når vi i kilderne hører om den slags fælles ejerskab mellem brødre, er det ofte, fordi det fælles ejerskab

15. [Demosthenes] 26.1: Ὅτι μὲν τοίνυν καὶ ὀφείλει τῷ δημοσίῳ Ἀριστογείτων οὐτοσὶ καὶ οὐκ ἔστιν ἐπίτιμος, καὶ οἱ νόμοι διαρρήδη ἀπαγορεύουσιν μὴ ἐξείναι λέγειν τοῖς τοιούτοις, φανερώς ἐπιδέδεικται, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι. ("Nuvel, det er klart blevet demonstreret, athenere, både at Aristo-geiton here skylder statskassen penge, og at lovene udtrykkeligt forbyder den slags mennesker at ytre sig offentligt.")

16. Lysias 18.1, 8, 12, 14 (τὴν ἡμετέραν γῆν δημοσίαν ποιῆσαι), 20, 22, 24, 27.

har været årsag til problemer og stridigheder. I nogle tilfælde ser vanskelighederne ud til at være opstået internt i familien i forbindelse med et generationsskifte.¹⁷ I andre tilfælde var det derimod ikke familien men kreditorer uden for familiens kreds, der kunne støde på alvorlige vanskeligheder, når de forsøgte at inddrive gæld fra brødre, der ikke havde delt deres arv.

Emnet behandles af Gabrielsen (1994: 64-67), særligt i forbindelse med pålægelsen af liturgier og inddrivelse af afdøde trierarchers gæld i forbindelse med generationsskifte, hvor den forgældede trierarch havde efterladt sig flere sønner. Men egentlige bøder pålagt individer som følge af straffesager udgør en mere kompliceret problemstilling. På den ene side kan der ikke herske tvivl om, at når en mand afgik ved døden, inden den bøde, han var blevet pålagt, var blevet betalt, hæftede hans direkte efterkommere for gælden og blev betragtet som statskyldnere og *atimoi*, indtil gælden var betalt. På den anden side findes der ikke noget klart eksempel på, at brødre eller andre kollateralbeslægtede hæftede for sådanne bødestraffe, hvis den dømte ikke havde efterladt sig direkte descendenter.

I de tilfælde, hvor den dømte og hans brødre havde delt deres fædrearv, kunne hans kollateralarvinger simpelthen undlade at gøre krav på hans arv og dermed også hans gæld. Det fremgår endvidere klart af [Demosthenes] 53, at hvis en mand ifaldt en bødestraf, kunne statskassen ikke beslaglægge hans brors ejendom, såfremt brødrene forinden havde delt deres fædrearv.¹⁸ Til gengæld er det på grundlag af det eksisterende kildemateriale umuligt at afgøre, hvorvidt kollateralbeslægtede, der *ikke* havde delt deres formue og derfor formelt set var medlemmer af den dømtes husstand, principielt var forpligtede til at udrede bøden af deres egen andel både før og efter den dømtes død. Det kan ikke udelukkes, at dette var en gråzone, hvor athensk lovgivning ikke gav klare retningslinjer.

Som illustration af denne vanskelighed kan man fremhæve Lysias 17. En os i øvrigt ubekendt mand, Eraton I, havde lånt et betragteligt beløb af talers far. Eraton I døde, inden han havde fået betalt lånet tilbage. Efter hans død overtog hans tre sønner,

17. [Demosthenes] 44, Aischines 1, Lysias 32.

18. [Demosthenes] 53 blev holdt i en *apographe*-proces, der drejer sig om, hvem der ejede to slaver, der ifølge anklageren burde tilfalde den athenske stat. Arethousios var blevet straffet med en bøde på en talent i en offentlig proces (§ 18), og denne bøde var endnu ikke blevet betalt. Taler hævder, at Arethousios havde forsøgt at forhindre konfiskationen af to af sine slaver ved at hævde, at slaverne tilhørte hans bror, Nikostratos, og ikke ham selv. Denne strategi giver kun mening, hvis der var en klar forventning om, at brødre i sådanne tilfælde ikke hæftede for hinandens statsgæld.

Erasiphon, Eraton II, og Erasistratos, både arv og gæld. Da de tre brødre undlod at overholde låneaftalen, sagsøgte talers far den ene af dem, Erasistratos, for at få lånet tilbagebetalt. Talers far vandt sagen, og på dette grundlag forsøgte talers far og senere taler selv at sætte sig i besiddelse af fast ejendom, der udgjorde en del af Eraton I's bo (§ 5). De havde dog kun delvist heldet med sig. Værdien af den ejendom, det rent faktisk lykkedes dem at tilegne sig, var ikke stor nok til at dække hele Eraton I's gæld.

Da taler dernæst prøvede på at gøre resten af sit krav gældende ved at anlægge endnu en retssag, forhindrede de tre brødre angiveligt sagen i at komme for retten. Mens denne strid stod på, blev den ene af de tre brødre, Erasiphon, dømt for en forbrydelse, formodentlig ved Folkedomstolen. Selvom taler ikke omtaler, hvad anklagen bestod i, fremgår det klart af § 6, at den idømte straf var formuekonfiskation.¹⁹ Dermed kompliceredes sagen yderligere. I forbindelse med eksekveringen af dommen over Erasiphon indleverede mindst fire forskellige personer registre (*apographai*) over ejendom (formodentlig både fast ejendom, løsøre og eventuelle slaver), der kunne og burde konfiskeres. Ifølge taler omfattede registrene ikke alene ejendom, der tilhørte den dømte Erasiphon, men derimod alt, hvad de tre brødre besad i fællesskab (§ 4). For taler betød dette, at han nu måtte forsøge at få den athenske statskasse til at anerkende, at han som kreditor havde krav på en del af den konfiskerede formue.

Af de sparsomme oplysninger i denne korte tale kan det på den ene side udledes, at loven i sådanne tilfælde tilsyneladende ikke entydigt beskyttede fuldkommen uskyldige brødre mod at få deres ejendom konfiskeret, hvis de og deres dømte bror havde valgt formuefællesskab efter deres fars død. På den anden side er det påfaldende, at kreditor i Lysias 17 insisterer på, at hans krav over for statskassen udgør mindre end en tredjedel af de tre brødres samlede formue (§§ 6-7). Taler giver os det indtryk, at hans beskedne krav skyldtes hans egen generøsitet over for den athenske stat. Men samtidig lader han det også skinne igennem, at den tredjedel, som han gør krav på, repræsenterer Erasistratos' andel alene, idet det var Erasistratos personligt, der havde tabt den oprindelige retssag anlagt af talers far. Taler ser ud til at have håbet på, at domstolen ville finde det rimeligt at betragte de tre brødre samt deres respektive andele af deres fælles formue individuelt. Og netop hans valg af denne taktik kunne tyde på, at athensk lovgivning på dette område langt fra var entydig.

19. §6: ἐπειδὴ δ' ὑμῶν τὰ Ἐρασιφώντος δημεύειν ἔδοξεν, ἀφείς τῆ πόλει τὸ δύο μέρος τὰ Ἐρασιστράτου ἀξιώ μοι ψηφισθῆναι, διότι ταῦτά γε ἤδη καὶ πρότερον ἐγνώκατε ἡμετέρα εἶναι.

En sådan uklarhed mht. lovens forskrifter kan forklare, hvorfor dommen over Diognetos ikke tidligere var blevet eksekveret, ikke mindst når man tager familiens turbulente historie i betragtning. Efter Diognetos' flugt fra Athen fortsatte Eukrates sandsynligvis med at administrere de to brødres fælles formue og optrådte formodentlig også som værge for Diognetos' mindreårige søn, Diomnestos. I denne periode, der varede indtil Eukrates' død i 405/4, kan Eukrates meget vel have været i stand til at forhindre beslaglæggelse af i hvert fald en betydelig del af familiens formue med den begrundelse, at ejendommen var hans snarere end hans landflygtige brors.

Kort efter Eukrates' død kom De Tredivne til magten, og Diognetos vendte hjem. Ved denne lejlighed er der sandsynligvis blevet slået en streg over Diognetos' straf, inklusive hans gæld til den athenske stat. Efter sin hjemkomst overtog Diognetos tilsyneladende rollen som værge for Eukrates' to faderløse sønner samt for endnu en af sine nevøer, en lille dreng, der var sønnesøn af den berømte general Nikias og søn af Nikeratos, som var blevet henrettet under De Tredivne. Det er i hvert fald det indtryk, man får af talers beretning om Diognetos' besøg hos spartanerkongen Pausanias (§§ 10-12), da Pausanias var ankommet til Athen med det formål at støtte det oligarkiske regime mod den demokratiske opstand. Diognetos havde taget sine tre faderløse nevøer med sig til Pausanias' telt, anbragte Nikias' barnebarn på kongens skød og stillede Eukrates' sønner op ved sin egen side, hvorefter han berettede om børnenes ulykkelige skæbne. Dette, hævder taler, fik spartanerkongens hjerte til at smelte i en sådan grad, at han besluttede sig for alligevel ikke at yde De Tredivne sin støtte.

Hvis Diognetos optrådte som værge for Nikeratos' søn i denne periode, har dette sandsynligvis ikke givet anledning til vanskeligheder, hverken før eller efter oligarkiets fald. Der kan næppe herske nogen tvivl om, at drengens formue blev betragtet som klart adskilt fra den ejendom, der tilhørte resten af familien, idet Nikias på et tidligt tidspunkt havde delt sin fædrearv med sine to brødre, og hans andel var blevet overtaget af hans søn Nikeratos efter hans død (Lysias 19.47). Derimod kan vi formode, at dommen over Diognetos, og dermed hans og Eukrates' fælles formue, blev genstand for fornyet opmærksomhed efter demokratiets genindførelse. Nu var det nemlig den dømte Diognetos selv, der rådede over formuen – både over sin egen andel og, i sin egenskab af værge, over den andel, der tilkom hans brors efterkommere. Sagen var tilsyneladende kompliceret nok til at være blevet bragt op på Folkeforsamlingen, hvorefter den person, der havde stillet forslaget om konfiskation, ser ud til at være blevet

anklaget og dømt for lovstridigt dekretforslag (§§ 13-14). Herefter ser processen ud til at være blevet stillet i bero for en tid.²⁰

Anledningen til sagens genoptagelse kan ikke fastslås med sikkerhed, men den var muligvis forbundet med Diognetos' død og det generationsskifte, der i så fald ville have fundet sted som følge heraf. Den omstændighed, at taler i § 21 kun omtaler sig selv, sin bror og Diognetos' søn som liturgister og *eisphora*-betalere tyder stærkt på, at Diognetos på dette tidspunkt ikke længere var blandt de levendes tal. Men Diognetos' død i sig selv ville ikke have bidraget til at gøre ejendomsspørgsmålet mindre kompliceret, og der er god grund til at formode, at taler selv og hans bror var i virkelig fare for at miste også deres andel af den fælles formue.

5. Konklusion: Lysias 18 i kontekst

Hvis Lysias 18 blev holdt som en *synegoria* i en konfiskationsproces, der formelt set handlede om Diognetos' ejendom, må de to brødrer og deres fætters taktik betegnes som velvalgt.²¹ Hvis den her skitserede fortolkning af Lysias 18 er korrekt, fulgte den overleverede tale nok umiddelbart efter et indlæg holdt af Diognetos' søn Diomnestos, som uden tvivl havde forsøgt at give et mere overbevisende forsvar for sin far og hans handlinger. Det kan heller ikke udelukkes, at et sådant indlæg kan have indeholdt en mere udførlig diskussion af amnestibestemmelserne, som kun flygtigt tages op i Lysias 18. Men eftersom det som nævnt kan fastslås, at den oprindelige dom over Diognetos hverken var blevet omstødt af Patrokleides' amnesti eller af amnestien af 403/2, kan det formodes, at Diomnestos, som direkte efterkommer af den dømte forbryder, stod over for en meget vanskelig opgave, hvis det skulle lykkes ham at forhindre konfiskationen.

20. Passagen §§ 13-14 er yderst korrump, og den har voldt samtlige editores store hovedbrud, uden at nogen har kunnet finde en overbevisende løsning på tekstproblemerne. Den her anførte rekonstruktion af forløbet må derfor betragtes som højst usikker. På den anden side kan det med sikkerhed siges, at der allerede havde været mindst et forsøg på at gennemføre konfiskationen inden den proces, hvor Lysias 18 blev holdt.

21. Vi kender desværre ikke sagens udfald og ved derfor ikke, om talen havde den ønskede virkning. Davies (1971: 405) påpeger, at hverken Diognetos' eller Eukrates' efterkommere er sikkert belagt i senere kildemateriale fra fjerde århundrede, og han fortolker dette som et indicium på, at de tabte sagen. Men kilderne er næppe tilstrækkelige til at danne grundlag for et sådant *argumentum e silentio*.

Netop af denne grund kan Lysias 18, på trods af sin korthed, meget vel have været betragtet som en yderst væsentlig del af forsvaret i sin helhed (og væsentlig nok til, at det kunne betale sig at hyre Lysias som logograf!). Mens Diognetos' skygge må have hvilet over Diomnestos, kunne Eukrates' søn omtale sin far med stolthed som en af demokraties faldne helte og dermed yde et væsentligt bidrag til fremstillingen af hele sin slægts prestige og loyalitet over for bystaten. Talens følelsesmæssige højdepunkt er da også §§ 24-27, hvor taler understreger sin egen parts isolation i sagen: Af deres slægtninge var nogle omkommet i krig, mens andre var døde som ofre for De Tredives udrensninger, og ingen af disse prægtige mænd var længere i stand til at komme de nødstedte, unge mennesker til hjælp.²²

Som bekendt var det almindelig skik i de athenske retssale, at anklagedes tale blev suppleret med diverse indlæg holdt af hans familiemedlemmer, venner og ganske hyppigt også af udenforstående medborgere, der hævdede at have en principiel eller politisk interesse i sagens udfald. Så vidt vi kan skønne på grundlag af det bevarede materiale, bidrog anklagedes familiemedlemmer ofte med taler, hvori de lagde vægt på de alvorlige konsekvenser af en domfældelse både for familien som helhed og for dem selv personligt.²³ I det foreliggende tilfælde kan der ikke være tvivl om, at en sådan argumentation fra talers side må have haft så meget desto større virkning, netop fordi han og hans bror som medejere af familieformuen ville blive direkte berørt af dommen. Og mens et betragteligt antal af dommerne måske ikke ville føle nogen større skrøpelse ved at eksekvere dommen over en forbryder og hans søn, er det bestemt tænkeligt, at mange ville vige tilbage fra at træffe en sådan afgørelse, hvis det stod klart, at forbryderne ville trække flere uskyldige borgere med sig i faldet.

Hvis den her fremlagte fortolkning er korrekt, har den også konsekvenser for vores brug af Lysias 18 som kilde til den athenske borgerkrig og til den amnesti, der fulgte efter. Talen giver et yderst værdifuldt indtryk af den generelle politiske stemning i Athen i 390'erne og af den frygt for fornyet konflikt, som stadig ser ud til at have hersket blandt borgerne – foruden et uforligneligt billede af spartanerkongen Pausanias' optræden ved borgerkrigens slutning. Imidlertid kan hverken talen eller konfiskationsprocessen i sig selv bruges som bevis på, at borgere kunne retsforfølges og dømmes efter 403/2 for forbrydelser begået før demokratiets afskaffelse i 404. På dette område er talens væsentligste bidrag til debatten snarere, at der i 390'erne stadig var en

22. Det bør bemærkes, at taler konsekvent omtaler den anklagede part i flertal, ikke blot i §§ 24.

23. Se Rubinstein (2000: 148-172) for en mere udførlig diskussion.

udbredt vilje til at sørge for, at domme afsagt under det tidligere demokrati blev respekteret og eksekveret, og at dette gjaldt både for domme i privatsager og for domme i offentlige processer, med mindre sidstnævnte allerede var blevet annulleret i 406/5 på grundlag af Patrokleides' dekret.

L.Rubinstein@rhul.ac.uk

Anført litteratur

- Blass, F. 1887. *Die attische Beredsamkeit I. Von Gorgias bis zu Lysias*. Leipzig.
- Davies, J. K. 1971. *Athenian Propertied Families*. Oxford.
- Develin, R. 1989. *Athenian Officials 684-321 B.C.* Cambridge.
- Gabrielsen, V. 1994. *Financing the Athenian Fleet. Public Taxation and Social Relations*. Baltimore & London.
- Gernet, L. & Bizos, M. 1926. *Lysias. Discours. Tome II*. Paris.
- Hansen, M. H. 1975. *Eisangelia. The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Impeachment of Generals and Politicians*. Odense.
- Heftner, H. 2001. *Der oligarchische Umsturz des Jahres 411 v. Chr. und die Herrschaft der Vierhundert in Athen*. Frankfurt am Main.
- Henderson, J. 1987. *Aristophanes. Lysistrata*. Oxford.
- Loening, T. 1987. *The Reconciliation Agreement of 403/2 B.C. in Athens. Its content and application*. Stuttgart.
- MacDowell, D. M. 1962. *Andokides. On the Mysteries*. Oxford.
- Rubinstein, L. 2000. *Litigation and Cooperation. Supporting speakers in the courts of classical Athens*. Stuttgart.
- Storey, I. 2003. *Eupolis. Poet of Old Comedy*. Oxford.
- Thalheim, T. 1901. *Lysiae Orationes*. Leipzig.